

ЕКОЛОГІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ГОЛОВНА МЕТА ОСОБИСТОСТІ, ЩО РОЗВИВАЄТЬСЯ

Доводиться, що екологічна відповідальність є головною метою особистості, що розвивається.

Вищою людською цінністю є сама людина. Людина ж є такою в силу властивого їй особистісного початку ("Я"), тобто того, що робить її ідентичною тільки самій собі, унікальною, неповторною, вільною і самодостатньою. Можна сказати, що Я, як вища універсальна цінність, наріжне мірило, вихідна умова всіх інших цінностей людини і головний чинник її буття, є вищою метою розвитку самої людини (І. Д. Бех, А. В. Петровський).

Якщо людське Я, яке вже за своїм визначенням є ідентичним собі, постає активною точкою в просторі і часі, спроможною чинити вільні вчинки (дії), що звільняє Я від долі запрограмованого "біологічного робота", причинно обумовленого зовнішнім середовищем, тоді Я людини як активний початок світу повинне бути вільним від принципу детермінізму, а звідси – бути вільним від самого світу, котрий досягається нами саме на основі принципу детермінізму.

Висновок про те, що Я людини реалізується тільки як вільна від детермінізму світу сутність, ми знаходимо при аналізі питання про походження Я. Коли ми розглядаємо це питання, то зустрічаємось з парадоксом розвитку (виникнення, або телеологічним парадоксом), який полягає в тому, що нове (у нашому випадку – Я) виникає зі старого – із світу (на підставі старого, міститься у ньому в прихованому, віртуальному, потенційно-можливому стані) і одночасно не зі старого, тому що в цьому випадку стиралося б розходження між старим і новим, тобто причиною і наслідком як категоріями класичного детермінізму, а також між потенційно-можливим і актуально-дійсним аспектами Всесвіту. Виходить, що нове і виникає, і не виникає зі старого, і утримується, і не утримується в старому. Даний парадокс у К. Маркса виражається в тому, що капітал виникає в обертанні й одночасно не в ньому. А в Ч. Дарвіна новий вид виникає зі старого і не з нього [9: 22–23]. Парадокс виникнення виявляє парадоксальне положення про дві когнітивно рівноправні тези: одночасне походження Я зі світу в цілому, і з того, що світом не є, коли Я одночасно включене у світ як цілісність і відсторонене від нього.

Спроби такого розуміння особистості характерні для деяких філософів і психологів, котрі вважають, що джерело особистості варто шукати не стільки усередині об'єкта, скільки в його відношеннях з іншими об'єктами – у навколишньому середовищі [5: 239]. Бути особистістю, як підкреслює В. Франкл, значить бути самотрансцендентним, самовідстороненим [8: 77]. М.М. Бахтін писав, що людина ніколи не збігається із самою собою, що шире життя особистості здійснюється як би в точці цієї розбіжності [4: 115]. Тут "особистість виноситься за рамки не тільки індивідуального суб'єкта, але й актуальних зв'язків цього суб'єкта з іншими індивідами, за межі спільної діяльності з ними" [6: 13–15]. Особистість при цьому можна трактувати як сукупність відношень людини до самої себе як деякого "іншого" [3: 183–237]. Якщо Я є тим, котре мислиться як таке, що є одночасно поза світом і в ньому, тоді становлення Я є діалектичним процесом подолання стану занурення у світ і одночасно досягнення стану злиття зі світом, тобто досягнення єдності двох протилежних процесів: самоствердження себе у світі і самозаперечення себе як світові сутності та вихід за межі світу.

Таким чином, умова актуалізації Я полягає в умінні утвердити себе у світі і одночасно відмовитися від самого себе у цьому світі. Це передбачає процес подолання стану ототожнення себе з елементами світу (своїм тілом, відчуттями, емоціями, думками), про що ми можемо дізнатися, вивчаючи, практично, будь-яку цілісну філософську систему, духовне вчення, світову релігію, де стан трансцендентності набуває численних когнітивних проєкцій.

Отже, бути Я – значить бути одночасно злитим із світом у цілому і бути відстороненим від нього, бути собою і одночасно вміти займати точку зору іншої сутності, співчуваючи їй і розуміючи її, тобто бути одночасно Я і не-Я (навколишнім світом).

Можна зробити висновок: бути Я, значить **любити**, тому що, як писав Гегель, "шира сутність любові полягає в тому, щоб відмовитися від усвідомлення самого себе, забути себе в іншому "я", і проте, у цьому ж зникненні і забутті вперше знайти самого себе і володіти самим собою" [1: 107]. Спрямованість на інше Я припускає наявність такої психологічної якості, як *емпатія* (співпереживання іншій людині) та *альтруїзм*. Любов як розчинення в іншому Я, при одночасному збереженні самого себе (що досягається за допомогою емпатії і реалізується через альтруїзм), є показником наявності особистісного початку людини, її Я. Якщо любов є певним психологічним станом людини, то реалізація цього стану за допомогою певної поведінки в соціоприродному середовищі здійснюється через *відповідальність як функцію любові*. Таким чином, відповідальність виникає з турботи про об'єкти любові. Якщо ж відповідальна поведінка диктується етико-правовими нормами і соціальними традиціями, то таку відповідальність ми пропонуємо називати **обов'язком**, пов'язаним у даному випадку з пристосувальною поведінкою, спрямованою на інтеграцію індивіда з космосом соціального буття. Обов'язок реалізується як у вигляді неусвідомлених індивідом психологічних установок (своєрідних соціальних умовних рефлексів), так і у вигляді усвідомлених ціннісно-світоглядних установок як системи певних поглядів. Відповідальність же, що виникає з потреби піклування про об'єкти любові, у якому індивід розчиняється, постає своєрідним *поведінковим інстинктом*, що є іншим боком потреби ("соціального інстинкту") бути особистістю, Я, своєрідним інстинктом самоідентифікації.

Як було сказано на початку статті, вищою цінністю для людини є вона сама. І якщо ця людина, люблячи іншу істоту, сприймає її як саму себе, розчиняючись у ній і емпатично співчуваючи їй, то ця істота буде для нашої людини також вищою цінністю (порівняйте з біблійним принципом "возлюби ближнього як самого себе"). Тому вищий принцип самозбереження себе (фрейдівський "інстинкт життя") буде в даному випадку поширюватися на іншу істоту, яку любляча людина також буде прагнути зберегти як саму себе. Поведінка по зберіганню життєвого статусу улюбленої істоти є ні чим іншим, як проявом відповідальності за життєву цілісність цієї істоти. Тобто, *відповідальність у широкому сенсі виникає з любові до ближнього*, якщо любов у даному випадку буде розумітися широко, не тільки як статеve тяжіння представників протилежних статей. Розчинення в об'єкті любові є актом самовіддачі, самозречення, що виявляє принцип неконтролювання цього об'єкта. Як вважає А. Маслоу, любов передбачає неконтролювання об'єкта любові, тобто відмову від маніпуляції і володіння цим об'єктом (пригадайте фроммівську дихотомію "мати чи бути"). Проте людина може не контролювати об'єкт своєї любові тільки в тому разі, якщо вона не боїться за його перебування в цьому світі. В цьому ж разі людина має ставитися до світу з повною довірою, тобто вірити, що світ справедливий і улаштований гармонійно, що на онтологічному рівні виявляється у фізичних законах збереження, а на аксіологічному – у принципі відплати, або в законі покарання (що може виражатися у вірі у вищий принцип такого покарання – Бога). Ставиться ж до світу з повною довірою і відкритістю означає ставитися до нього як до самого себе, тобто вважати його вищою цінністю, а тому любити його. Якщо людина цілком довіряє світу як "єдино кращому з усіх можливих світів" (Лейбніц), то ця людина не бере на себе відповідальності за події, що відбуваються у світі, тобто не виступає активним поведінковим чинником світу. Брати ж відповідальність людина може за те, що є проблематичним, неприйнятним для неї і потребує зміни, перетворення. Світ у даному разі розуміється як залежний від людини, що підлягає її контролю (так званий "інтернальний локус контролю", за І. Роттером), який корелює саме із відповідальною поведінкою [7].

Отже, відповідальність як феномен виникає з любові до ближнього, але щира любов заперечує контроль за поведінкою цього ближнього, що передбачає сприйняття світу, де ближній існує, як довершеного, гармонійного і безпроблемного, але це нівелює саме почуття відповідальності ("екстернальний локус контролю" як відчуття своєї повної залежності від світу, за І. Роттером).

Якщо ж сприйняття світу як довершеного суперечить реальному стану речей, то любляча ближнього людина змушена спрямовувати свою поведінку на "виправлення", гармонізацію, удосконалювання, "порятунок" світу в цілому: загальний взаємозв'язок і взаємозалежність елементів світу роблять його цілісним утворенням, тому "виправлення" одного з його аспектів передбачає виправлення всіх інших аспектів і, в остаточному підсумку, – усього світу в цілому.

Потребу у виправленні світу в цілому (відповідальність за нього) можна назвати екологічною відповідальністю, оскільки екологія, узятя в її теоретичній межі, є наукою про ціле, тому що вона вивчає взаємовідносини і взаємодії рослинних і органічних організмів і утворених ними співтовариств між собою і навколишнім природно-космічним середовищем, а будь-яка взаємодія, будь-які стосунки – це принципово цілісна сутність, розділяти яку на окремі взаємодіючі елементи є достатньо умовною акцією. Ця екологічна відповідальність формує ставлення до світу як до цілого, відчуття себе відповідальним за долю світу, формує стан звільнення від світу і одночасно усвідомлення своєї причетності до всіх його подій, розчинення в ньому, занурення в нього через об'єкт своєї любові, із котрим людина єднається. Це двоїсте парадоксальне ставлення до світу і є головною умовою актуалізації Я людини, про що ми писали на початку статті. Потреба у виправленні світу передбачає усвідомлення розходження між дійсним і належним (розумним), тобто теперішнім і майбутнім, усвідомлення принципу причинно-наслідкової залежності, уміння передбачити, угадати наслідки тих або інших подій. Така націленість на майбутнє і дії щодо його здійснення, звільнення від впливу актуальної даності (дійсного) виражається в позитивному очікуванні плодів своєї діяльності, певних подій у майбутньому, що можна назвати надією як рефлексією майбутнього, без якої відповідальність неможлива. Це підтверджують праці провідних вчених. Досліджуючи проблему відповідальності, психологи І.Д. Бех, Т.Г. Гасва, С.Б. Елканов, А.В. Лопуховська, Т.В. Морозкіна, А.П. Растігаєв, М.В. Савчин, визначають її як системну якість, завдяки сформованості якої людина стає здатною усвідомлювати віддалені наслідки своїх учинків, у неї розвивається висока сенситивність до моральних ситуацій.

Отже, екологічна відповідальність є результатом розвитку особистості і її головною метою. Цей розвиток виявляє декілька особистісних атрибутів, які одночасно є супутніми умовами розвитку Я, що були виявлені в ході нашого аналізу феномена Я людини і які є аспектами екологічної відповідальності: 1. Парадоксальний сплав станів включеності у світ і відокремленості від нього (синтез іманентності і трансцендентності), що актуалізує відчуття парадоксальності людського буття як діалектичної єдності взаємовиключних моментів, виявляє базальний, парадоксально-безсвідомий, діалектико-спонтанний, амбівалентний характер буття – інстинктивно-безсвідомий аспект. 2. Усвідомлення світу як цілісного універсума – ціннісний-світоглядний аспект. 3. На основі властивості рефлексії майбутнього відбувається усвідомлення потреби в удосконаленні світу і відповідальність за його долю – діяльнісно-творчий аспект. 4. Емпатія, альтруїзм, любов – емоційно-мотиваційний аспект. 5. Усвідомлення детермінізму світу, тобто принципу причинно-наслідкової залежності, що призводить до усвідомлення розмаїття світу, а своя включеність у нього передбачає усвідомлення себе в різноманітних якостях і веде до розширення свого рольового репертуара – когнітивно-рольовий аспект.

Виходячи з вищенаведених аспектів, можна говорити про виховні завдання особистості з формування екологічної відповідальності (як наріжного орієнтира формування Я як вищої людської цінності), що впливають із розглянутих її аспектів: 1. Формування стану, який сполучає включеність у світ і відокремленість від нього,

що сприяє розвитку діалектико-парадоксального мислення, котре дає доступ до спонтанно-безсвідомої поведінки, яка відповідає статусу самореалізованої особистості, відповідно до А. Маслоу. Парадокс, що виникає з двоїстості буття людини, народжує діалектичний принцип амбівалентності як джерело творчої енергії: людина осягає світ як "єдність протилежностей", перетворюючись на самоактулізовану істоту (згідно А. Маслоу) деміургічного масштабу, тому що, утілюючи баланс протилежностей, несе в собі величезну напругу, а тому, як писав П.Вайнцвайг, – колосальную творчу міць. Даний висновок підтверджується дослідженнями феномена творчості, де відзначається, що креативні особистості характеризуються взаємовиключними особливостями [2]. 2. Розвиток усвідомлення світу як цілісної сутності на підставі пізнання загального зв'язку речей і явищ Всесвіту, що виявляє світогляд, у якому принцип цілісності посідає головне місце. 3. Формування потреби у творчому перетворенні світу, в його удосконаленні. 4. Розвиток таких властивостей особистості, як емпатія, альтруїзм, любов, через розширення рольового репертуару людини. 5. Розвиток усвідомлення детермінізму світу, принципу всезагальної причинно-наслідкової залежності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гегель Г. Сочинения. – М.: Изд. АН СССР, 1940. – Т. 13.
2. Дорфман Л. Я., Ковалева Г. В. Основные направления исследований креативности в науке и искусстве // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 101–106.
3. Ильенков Э. В. Что же такое личность? // С чего начинается личность. – М.: Педагогика, 1979. – С. 183–237.
4. Как построить свое "Я" // Под ред. В. П. Зинченко. – М.: Педагогика, 1991.
5. Марков Ю. Г. Функциональный подход в современном научном познании. – Новосибирск: Наука, 1982.
6. Психология развивающейся личности // Под ред. А. В. Петровского. – М.: Педагогика, 1987.
7. Савчин М.В. Соціально-психологічні основи відповідальної поведінки особистості: Автореферат дис. ... доктора. психол. наук. – К., 1997.
8. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М: Прогресс, 1990.
9. Югай Г. А. Философские проблемы теоретической биологии.– М.: Мысль, 1976.

Матеріал надійшов до редакції 14.11.2001 р.

Вознюк А. В. Экологическая ответственность как основная цель развивающейся личности.

Доказывается, что экологическая ответственность есть главной целью развивающейся личности.

Voznyuk O. V. Ecological responsibility as the main aim of developing personality.

It is proved that ecological responsibility is the main aim of developing personality.